

ФІНАНСИ ТА ІНВЕСТИЦІЙНО – БУДІВЕЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК: 336:338.124.4:005.212

ХАРАКТЕРНІ РИСИ ТА ДІАГНОСТИКА ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ

DOI 10.30838/ P.ES.2224.260219.101.382

Бугай В. З. к.е.н.,
Оніпко А. Д.

Запорізький національний університет м. Запоріжжя

В статті проведено аналіз трактування поняття «криза». Розглянуто основні групи причин криз на підприємстві. Проаналізовано сучасний стан економіки, виявлено чинники економічної нестабільності. Досліджено взаємозв'язок виникнення кризи на макро- та мікроекономічному рівнях, що дозволить виявити основні симптоми кризи на рівні держави та підприємства. Проаналізовано основні етапи діагностики кризи на підприємстві. Обґрунтовано необхідність проведення діагностики фінансового стану задля попередження кризових явищ. Розглянуто практичний механізм попередження та подолання криз на підприємстві. Досліджено перспективи впровадження процесу діагностики на підприємствах. Розглянуто головні етапи процесу діагностики. У статті відзначено, що чим раніше буде виявлена рання стадія розвитку кризи, тим легше буде стабілізувати становище на підприємстві шляхом впровадження антикризових заходів. Визначено першочергові завдання у разі виникнення кризових явищ на підприємстві. Проаналізовано вплив глибокого розуміння сутності та причин виникнення кризи допоможе уникнути її негативних наслідків, зокрема неплатоспроможності, банкрутства. Систематизовано основні методи діагностики фінансового стану для попередження виникнення кризи. Показано причини фінансових криз, а також систематизовано їх на дві групи: зовнішні та внутрішні. Проаналізовано основні механізми їх прояву. Зазначено, що внутрішнє та зовнішнє соціально-економічне середовище є дуже індивідуальним та має конкретні ознаки для кожної країни, тому ці причини достатню важко відокремлювати та прогнозувати. Для розробки програми виходу з кризи та подальшого ефективного функціонування підприємства в ринкових умовах однією з найважливіших складових є діагностика неплатоспроможності підприємства. Запропоновано антикризові заходи для виходу з фінансової кризи та подолання її наслідків. Загальною метою дослідження є вивчення розвитку симптомів і факторів фінансової кризи на підприємстві та основних методів діагностики фінансового стану для попередження виникнення кризи в сучасних умовах господарювання.

Ключові слова: криза; банкрутство; неплатоспроможність; діагностика; моніторинг; рівновага; нестабільність; кризова ситуація; ризик

© Бугай В. З. к.е.н., Оніпко А. Д., 2019

UDC: 336:338.124.4:005.212

CHARACTERISTICS AND DIAGNOSIS OF FINANCIAL CRISIS

DOI 10.30838/ P.ES.2224.260219.101.382

**Bugai V., PhD in Economics,
Onipko A.***Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia*

The interpretation of the concept of "crisis" has been analyzed. The main groups of causes of crises at the enterprise have been considered. The current state of the economy has been analyzed, factors of economic instability are revealed. The relationship between the emergence of the crisis on the macro and microeconomic levels is investigated, which will reveal the main symptoms of the crisis at the state and enterprise levels. The main stages of crisis diagnostics at the enterprise have been analyzed. The necessity of conducting diagnostics of financial condition for the prevention of crisis phenomena has been substantiated. The practical mechanism of prevention and crisis management at the enterprise is considered. Perspectives of implementation of diagnostic process at enterprises are investigated. The main stages of the diagnostic process are considered. The article notes that the earlier stage of crisis development will be detected, the easier it will be to stabilize the situation in the enterprise by introducing anti-crisis measures. The primary tasks in case of emergence of crisis phenomena at the enterprise are determined. The analysis of the influence of a deep understanding of the essence and causes of the crisis will help to avoid its negative consequences, in particular insolvency, bankruptcy. The basic methods of diagnosing a financial condition for preventing the emergence of a crisis are systematized. The reasons of financial crises are shown, and they are systematized into two groups: external and internal. The basic mechanisms of their manifestation are analyzed. It is noted that the internal and external social and economic environment is very individual and has specific features for each country, therefore it is difficult to isolate and predict these reasons enough. One of the most important components for diagnosing insolvency of the enterprise is to develop a program to break the crisis and further effective operation of the company in a market environment. Anti-crisis measures were proposed to overcome the financial crisis and overcome its consequences. The general objective of the study is to study the development of symptoms and factors of the financial crisis in the enterprise and the basic methods of diagnosing the financial condition to prevent the emergence of a crisis in modern economic conditions.

Keywords: crisis; bankruptcy; lack of support; diagnostics; monitoring; development; instability; crisis situation; risky

Актуальність проблеми. Сучасний стан ринкових відносин в економіці України ускладнюється своєю економічною, політичною і соціальною нестабільністю. Головним чинником економічної

нестабільності виступає неплатоспроможність, яка призводить до фінансової кризи, а як наслідок, банкрутства підприємства.

Слід зазначити, що поняття фінансової кризи та банкрутства взаємопов'язані, адже призводять до втрати капіталу, скорочення виробничих можливостей, робочих місць та виникнення інших економічних та соціальних проблем.

Проведення діагностики на підприємствах є актуальним, адже в сучасних умовах кризові ситуації зустрічаються все більш частіше, а наслідки набувають більших масштабів. Тому зростає необхідність здійснення діагностики кризи, яка спрямована на передбачення кризових явищ, шляхом проведення аналізу її симптомів та усунення загроз прояву, а у разі необхідності – прийняття управлінських заходів задля зменшення втрат та негативних наслідків.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Значну увагу дослідженню поняття «кризи» присвячено у працях Б. Кваснюка, Л. Бартона, А. Єсакова, Ю. Розенталя та Б. Піджненбурга. Зараз спостерігається збільшення кількості наукових праць, які присвячені питанням подолання фінансової кризи. Дослідженню даної проблеми присвячені роботи таких науковців: О. Барановського, Є. Діденко, О. Тивончука. Аналізу чинників фінансової кризи та банкрутства підприємств приділена значна увага у працях таких вчених: В. Василенко, О. Галушко, І. Дацюка, Г. Іванова, А. Ткаченко, Р.Хіт.

Аналіз основних підходів до визначення діагностики в економічній літературі дозволяє зазначити, що концепція діагностики на сучасному етапі потребує подальшого вивчення та розвитку, адже незначну увагу приділено етапам проведення діагностичних дослідження задля попередження кризових явищ на підприємстві.

Мета статті полягає в дослідженні теоретичних підходів до трактування поняття «криза», дослідження її причин та обґрунтування процесу діагностики кризи.

Виклад основного матеріалу. Нестабільність економіки та кризовий стан багатьох підприємств негативно впливає на всі сфери суспільного та економічного життя. В сучасному світі проблема кризового стану, а як наслідок, банкрутства підприємства є актуальною.

Отже, виникає потреба у розробці підходів і методів раннього попередження та діагностики на підприємствах, оскільки розвиток кризи

ставить під загрозу існування підприємства. Тому для її нейтралізації необхідне теоретичне обґрунтування суті і розвитку кризи, адже спостерігається значний інтерес вчених різних країн до вивчення цього явища. Криза – це досить складне, масштабне явище.

Проведемо детальне визначення основних підходів до тлумачення поняття «криза» (табл. 1).

Таблиця 1 – Основні підходи до визначення поняття «криза»

Суть підходу	Автори підходу
Криза – це ситуація, позначена високою небезпекою, станом непевності, відчуттям невідкладності.	Ю. Розентал, Б. Піджненбург
Криза – це складний загострений стан, різкий перелом або занепад.	С. Іванюта
Криза – це широкомасштабна, непередбачена подія, яка веде до потенційно негативних результатів.	Л. Бартон
Криза – ситуації, які потребують негайної реакції і які можуть спричинити несподівані наслідки.	Р. Хіт
Криза – це несподівана і непередбачувана ситуація, яка загрожує пріоритетними цілями організації при обмеженому часі для прийняття рішень.	К. Херман
Криза – це перелом, будь-яка якісна зміна процесу, перехід від існуючого положення до іншого, яке суттєво відрізняється за основними параметрами.	С. Бурій, Д. Мацеха
Криза – це будь-яке відхилення від стану рівноваги, будь-яке обурення зовнішнього і внутрішнього середовища фірми.	А. Єсакова

Джерело: сформовано авторами за [1-4]

Відзначимо, що криза свідчить про розбалансованість діяльності підприємства, що призводить до різкого погіршення стану фінансової системи, ускладнень та унеможливлення виконання нею своїх функцій в економіці.

Світова фінансово-економічна криза торкнулась економіки України. Наслідки кризи є значно відчутними для багатьох підприємств, тому для вчасного їх попередження необхідно визначити причини її виникнення. Функціонування підприємства в умовах ринкових відносин залежить від багатьох зовнішніх та внутрішніх чинників, адже правильна ідентифікація передумов виникнення криз надасть змогу підприємству швидко та ефективно протидіяти їх наслідкам.

Причини фінансової кризи можуть бути різноманітними, розглянемо дві головні групи:

- зовнішні (екзогенні), що є незалежними від діяльності підприємства;
- внутрішні (ендогенні), що безпосередньо залежать від діяльності підприємства.

Зовнішні причини кризового розвитку в свою чергу підрозділяються на три групи [5; 6]:

а) ринкові: посилення монополізму на ринку; нестабільність валютного ринку; нестабільність фінансового ринку; зниження активності фондового ринку; зниження ємності внутрішнього ринку; істотне зниження попиту; ріст пропозиції товарів-субститутів;

б) соціально-економічні: нестабільність податкової системи та регулюючого законодавства; зростання інфляції; спад національного доходу; зростання безробіття, що, у свою чергу, призводить до зниження рівня реальних доходів населення;

в) інші зовнішні: стихійні лиха; погіршення криміногенної ситуації; чинники, пов'язані з технологічним прогресом, які являють собою великі науково-технічні зрушення.

В свою чергу внутрішні причини кризового розвитку теж підрозділяють на декілька груп [6; 7]:

а) виробничі: низький рівень використання основних засобів; високий рівень сезонних та страхових запасів; низька продуктивність праці; недиверсифікований асортимент продукції; неефективний виробничий менеджмент; високі енерговитрати;

б) управлінські: неефективний фінансовий менеджмент; нераціональні рішення; недостатнє знання кон'юнктури ринку; високий рівень комерційного ризику; погане управління витратами виробництва; недостатньо якісна система бухгалтерського обліку і звітності;

в) ринкові: низька конкурентоспроможність продукції; залежність від обмеженого кола постачальників та покупців;

г) інвестиційні: неефективний фондовий портфель; досить тривалі будівельно-монтажні роботи; високі затрати на інвестиційні ресурси; недосягнення запланованих обсягів прибутку;

д) фінансові: неефективна фінансова стратегія; недосконала структура активів; надмірна частка позикового капіталу; висока частка

короткострокових позикових джерел; зростання дебіторської заборгованості; висока вартість капіталу; неефективний фінансовий менеджмент.

Слід сказати, що кожний з цих факторів є передумовою, а отже може спричинити фінансову кризу на підприємстві, тому необхідним є пошук причин фінансової кризи, які полягають у невідповідності між станом розвитку і потребами підприємства та станом розвитку і потребами зовнішнього середовища. Слід звернути увагу, що причинами кризового стану є не лише їх зовнішній та внутрішній характер, а й нераціональний підхід до управління діяльністю підприємства, тому значну увагу слід приділити процесу діагностики умов виникнення і формування кризи.

Головним засобом забезпечення захисту підприємства від кризи є її вчасне передбачення, адже в кризовому стані сьогодні знаходяться багато вітчизняних підприємств, а керівники підприємств досить часто недооцінюють вплив кризових явищ на діяльність підприємства, а отже виникає потреба в правильному виборі методів діагностики кризових явищ.

Отже, головною метою діагностики кризового стану підприємства виступає своєчасне розпізнавання ознак кризи, її локалізації, використовуючи різні дослідження для досягнення платоспроможності підприємства.

Для проведення якісної діагностики фінансової кризи, необхідно чітко розуміти, що являє собою процес діагностики, тому розглянемо основні підходи вчених до визначення поняття «діагностика» (табл. 2).

Проведення діагностики фінансового стану підприємства надасть змогу знайти необхідну інформацію щодо фінансового стану на даному етапі та відшукати головні фактори, що спричинили таку поточну ситуацію у діяльності підприємства. Діагностику фінансового стану необхідно проводити регулярно, проводячи моніторинг за наявністю змін у структурі активів та пасивів підприємства; розроблюючи плани та прогнози фінансово-економічної діяльності підприємства, що у свою чергу, приводить до вибору оптимального шляху при прийнятті управлінських рішень.

Отже, діагностика є науковим методом прийняття прийняти управлінських рішень, які забезпечують вчасне реагування на нові проблеми в процесі функціонування підприємств, створення чинників

для підвищення ефективності його діяльності. Поняття «діагностика» розглядається всебічно та дозволяє оцінити стан об'єкта в умовах неповної інформації, виявивши проблеми його функціонування.

Таблиця 2 – Підходи до визначення поняття «діагностика»

Суть підходу	Автори підходу
Діагностика – це аналізування фінансового стану підприємства, що полягає в розрахунку фінансових коефіцієнтів для оцінки незадовільної структури балансу неплатоспроможного підприємства.	А.Шеремет, Р.Сайфулін
Діагностика – це визначення оціночних показників для вибору методів їх виміру, виявлення відхилень від стандартних, загальноприйнятих значень.	Т.Берднікова
Діагностика – це визначення стану об'єкта, предмета або процесу управління через реалізацію комплексу дослідницьких процедур, пошук в них слабких ланок та “вузьких місць”.	Е.Коротков, А.Беляєв, Д.Валовий
Діагностика – це процес детального та поглибленого аналізу проблем, виявлення факторів, що впливають на них, підготовка всієї необхідної інформації для прийняття рішення.	В.Верба, Т.Решетняк
Діагностика – це база для прийняття управлінських рішень, оснований на оцінці економічного стану, виявлення проблем в господарській діяльності.	О.Закорко
Діагностика – це система фінансового аналізу, спрямована на виявлення кризового стану, який спричиняє загрозу його банкрутства	І. Бланк
Діагностика – це сукупність методів аналізу для своєчасного розпізнавання симптомів фінансової кризи на підприємстві і оперативного реагування на неї з метою зменшення ймовірності повної фінансової неспроможності суб'єктів господарювання.	Л. Коваленко, Л. Ремньова

Джерело: сформовано авторами за [8; 9; 10].

Варто підкреслити, що проведення діагностики допоможе підприємству уникнути багатьох ситуацій, які пов'язані з порушенням його платоспроможності, фінансової стабільності та фінансової безпеки шляхом контролю за процесом його фінансового забезпечення. Зазначимо, що діагностика економічних суб'єктів стає більш розповсюдженим явищем, що пояснюється високим ризиком та нестабільністю середовища.

Дослідження свідчать, що діагностика фінансової кризи полягає у сукупності таких процесів [11]:

1. Визначення сфери діагностування, тобто вибір об'єктів внутрішнього та зовнішнього діагностування. До складу зовнішнього діагностування належить загальна ситуація на ринку, зокрема аналіз покупців, постачальників, потенційних конкурентів, та аналіз макроекономічної ситуації в країні.

Щодо внутрішнього діагностування, то тут слід проводити моніторинг за такими сферами діяльності підприємства, як фінансова, виробнича, збутова та організаційна. При цьому вивчають ефективність діяльності відносно конкурентів, розміру ринку та кола споживачів.

2. Визначення стратегічного положення підприємства шляхом проведення SWOT-аналізу, що полягає у дослідженні сильних і слабких сторін підприємства, а також його можливостей і загроз.

3. Забезпечення каналами інформаційного зв'язку, тобто створення системи ідентифікації й діагностування усіх важливих для життєздатності підприємства процесів, зокрема інформація про конкурентоспроможність продукції підприємства, якість товарів, їх технологічні можливості.

4. Постійне діагностування, що призводить до виявлення можливих причин та чинників, що спричиняють кризу.

5. Затвердження заходів щодо попередження та зниження ймовірності розвитку кризової ситуації на підприємстві.

6. Прийняття управлінських рішень на основі одержаних аналітичних результатів.

7. Надання пропозицій щодо укріплення сильних сторін та нейтралізація слабких сторін підприємства.

Проте відзначимо, що для багатьох вітчизняних підприємств в умовах сьогодення існує проблема несвоєчасної ідентифікації погіршення фінансового стану, виявлення ознак фінансової кризи та їх нейтралізації. При цьому чим раніше буде виявлена рання стадія розвитку кризи, тим легше буде стабілізувати становище на підприємстві шляхом впровадження антикризових заходів.

Отже, необхідно акцентувати увагу, що організація механізму попередження кризових явищ за результатами проведення своєчасної діагностики на підприємстві більш вигідна, тому що попередження криз спрямоване не тільки на одержання окремих ефектів, але й дає пряму економію поточних компенсаційних ресурсів.

Діагностика кризи є важливим елементом антикризового управління, надають значний вплив на його ефективність. Саме діагностика дозволяє своєчасне виявити та розпізнати симптоми, фактори та причини кризових явищ на підприємстві.

Постійні зміни середовища, в якому функціонують підприємства, підвищують складність управління ними і збільшують ризик опинення підприємства у кризовому стані. Проте якщо підприємство вже знаходиться в стані кризи, необхідно усунути її головну причину, знайти її ядро, адже поняття фінансової кризи та банкрутства підприємства нерозривно пов'язані та потребують негайних дій. Для власників підприємства діагностика виступає засобом одержання достовірної якісної інформації про його реальні можливості на початковій стадії економічної кризи.

Першочерговим завданням є проведення внутрішнього та зовнішнього аналізу діяльності, шляхом проведення SWOT-аналізу; дослідження конкурентоспроможності, цін підприємства та його витрат; виконання управлінських рішень щодо створення стратегії та програми виходу підприємства з кризового стану. Кожне рішення потребує значної уваги та контролю, адже саме від них залежить подальша життєдіяльність підприємства.

Висновок. Отже, фінансова криза – це різке погіршення стану фінансової системи, що призводить до ускладнень або унеможливлення виконання нею своїх функцій в економіці. Більш глибоке розуміння сутності та причин кризових явищ зменшить ризик виникнення фінансової нестабільності, неплатоспроможності, банкрутства та ліквідації суб'єктів господарювання.

Враховуючи вищевказане, вважаємо за доцільно запропонувати менеджменту вітчизняних підприємств звернути увагу на організацію управлінської діяльності, насамперед, на засадах раннього моніторингу та діагностики кризових явищ, яке направлено на раннє попередження та реагування на фінансову кризу. Ефективно побудована система діагностики сигналізує керівництву про потенційні загрози та ризики, яких може зазнати підприємство, а також додаткові шанси щодо підвищення ефективності його фінансово-господарської діяльності та поліпшення якості фінансового стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Іванюта С.М. Антикризисное управління: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 288 с.
2. Бурій С.А., Мацеха Д.С. Антикризисное управління та управлінські рішення – проблеми підприємств малого бізнесу: монографія. Хмельницький: ТОВ «Тріада-М», 2006. 93 с.
3. Есакова А.М. Место антикризисного управления в общей стратегии фирмы. Проблемы и опыт антикризисного управления. Сборник материалов всероссийской научно-практической конференции. Пенза, 2001. С 37-40.
4. Кулакова С.Ю. Особливості антикризового управління підприємством у сучасних умовах розвитку економіки. Ефективна економіка : електронне наукове фахове видання. 2014. № 10. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3429> (дата звернення 05.03.2019)
5. Яркіна Н. М. Управління підприємством як економічна категорія (теоретичні аспекти). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drep_2014_1_26 (дата звернення 03.03.2019)
6. Невмержицька С. М. Причини виникнення та шляхи подолання фінансової кризи на підприємстві. Ефективна економіка: електронне наукове фахове видання. 2018. № 1.
7. Тивончук І.О. Фінансові кризи: аналіз причин та механізмів їх прояву. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Проблеми економіки та управління. 2011. № 698. С. 112-118.
8. Бланк І. О. Управління фінансами підприємства: підручник. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2006. 780 с.
9. Н. М. Євдокимова, Л. П. Батенко, В. А. Верба Економічне управління підприємством: навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2011. 327 с.
10. Діагностика стану підприємства як елемент антикризового управління. URL: https://studopedia.com.ua/1_131862_tema--dIagnostika-stanu-pIdpriyemstva-yak-element-antikrizovogo-upravlnnya.html (дата звернення 01.03.2019)
11. Діденко Є. О. Модель антикризового управління підприємством. *Вісник Київського національного університету технологій та дизайну*. 2015. №3 (87). С. 53-58.

REFERENCES:

1. Ivaniuta S.M. (2007). *Antykryzove upravlinnia [Anti-crisis Management]*. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
2. Buryi S.A., Matsekha D.S. (2006). *Antykryzove upravlinnia ta upravlinski rishennia – problemy pidpriyemstv maloho biznesu [Crisis Management and Management Solutions - Problems of Small Businesses]*. Khmelnytskyi: TOV «Triada-M» [in Ukrainian].

3. Yesakova A.M. (2001). Mesto antykryzysnoho upravleniya v obshchei stratehyy fyрmy. *Problemy u opыt antykryzysnoho upravleniya. [The place of anti-crisis management in the company's overall strategy. Problems and experience of anti-crisis management]*. Penza: [in Russian].
4. Kulakova S.Iu. (2014). *Osoblyvosti antykryzovoho upravlinnia pidpriemstvom u suchasnykh umovakh rozvytu ekonomiky [Features of crisis management of the enterprise in the modern conditions of economic development]*. Poltava: Efektyvna ekonomika. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3429> [in Ukrainian].
5. Yarkina N. M. *Upravlinnia pidpriemstvom yak ekonomichna katehoriia [Enterprise management as an economic category]*. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/drep_2014_1_26 [in Ukrainian].
6. Nevmerzhytska S. M. (2018). *Prychyny vynyknennia ta shliakhy podolannia finansovoi kryzy na pidpriemstvi [Causes and ways to overcome the financial crisis in the enterprise]*. Odesa: Efektyvna ekonomika [in Ukrainian].
7. Tyvonchuk I.O. (2011). *Finansovi kryzy: analiz prychn ta mekhanizmiv yikh proiavu [Financial crises: an analysis of the causes and mechanisms of their manifestation]*. Lviv: Problemy ekonomiky ta upravlinnia [in Ukrainian].
8. Blank I. O. (2006). *Upravlinnia finansamy pidpriemstva [Enterprise Finance Management]*. Kyiv. [in Ukrainian].
9. N. M. Yevdokymova, L. P. Batenko, V. A. Verba (2011). *Ekonomichne upravlinnia pidpriemstvom [Economic management of the enterprise]*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
10. *Diahnostyka stanu pidpriemstva yak element antykryzovoho upravlinnia [Diagnosis of the state of the company as an element of crisis management]*. Retrieved from https://studopedia.com.ua/1_131862_tema--dIagnostika-stanu-pIdpriyemstva-yak-element-antikrizovogo-upravlnnya.html [in Ukrainian].
11. Didenko Ye. O. (2015). *Model antykryzovoho upravlinnia pidpriemstvom [Model of crisis management enterprise]*. Kyiv: Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu tekhnolohii ta dyzainu [in Ukrainian].